

sına rağmen tamamlanmadığını ve Kâtib Çelebi 130 kûsur cüz teşkil ettiğini belirtir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 32). Aslının varlığı bilinmeyen eserin Cessâs tarafından yapılan ihtisar önce eksik olarak *İhtilâfî'l-fukahâ'* adıyla (nşr. Muhammed Sagîr Hasan el-Ma'sûmî, İslâmâbâd 1971), ardından tamamı *Muhtaşaru İhtilâfî'l-ulemâ'* ismiyle (nşr. Abdullah Nezîr Ahmed, I-V, Beyrut 1416/1995) yayımlanmıştır. Cessâs'ın muhtasarından anlaşılacağı üzere fikhî ihtilâfları konu alan eser Hanefî mezhebi imamları ile Mâlik, Şâfiî, Evzâî, İbn Ebû Leylâ, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, Hasan b. Hay gibi fakihlerin görüşlerinin yanı sıra sahâbe ve tâbiînin görüşleri ve Tahâvî'nin kendi değerlendirmelerini ihtiva etmektedir. 9. eş-Şürûtü'l-kebir. Tahâvî'nin şürût ilmine (ilmü'l-vesâik) dair yazdığı üç eserden biri olup "Kitâbü Ezkârî'l-hukûk ve'r-rühûn" ve "Kitâbü's-Şüf'a" bölümlerini Joseph Schacht neşretmiş (Heidelberg 1927-1930), "Kitâbü'l-Büyû" kısmı Jeanette Ann Wakin tarafından müellifin biyografisi ve bir girişle birlikte *The Function of Documents in Islamic Law: The Chapters on Sales From Tahâwî's Kitâb al-Shurû' al-kabîr* adıyla yayımlanmıştır (Albany 1972). 10. eş-Şürûtü's-şâgîr. eş-Şürûtü'l-kebir'in mevcut bölümleriyle birlikte Ruhî Özcan tarafından tahkik edilip bir araştırma kısmı ilâve edilerek *el-Hâvî fi şürûti't-Taḥâvî* adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış (1972, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), daha sonra eş-Şürûtü's-şâgîr müzeyyen bi-mâ 'usira 'aleyhi mine's-Şürûti'l-kebir ismiyle neşredilmiştir (I-II, Bağdat 1974).

Tahâvî'ye ayrıca *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebir*, *Şerhu'l-Câmi'i's-şâgîr*, *Şerhu Kitâbi'l-Âşâr* (İmam Muhammed'e ait eserlerin şerhleridir), *Şahîhü'l-âşâr* (Patna Ktp., nr. 548), *Aḥkâmü'l-kurân* (Hz. Peygamber'in yaptığı haccın mahiyetine dair 1000 varaktan fazla bir eserdir, bk. Kâdî İyâz, IV, 233), *Tefsîrü'l-Kur'ân* (Fuâd Seyyid, eserin En-fâl sûresinden başlayan bir bölümünün İskenderiye Kütüphanesi'nde [Câmiü's-Seyh, nr. 74] bulunduğunu kaydeder, bk. *Fihrisü'l-maḥtûâtü'l-muşavvere*, I, 29-30), eş-Şürûtü'l-evsat, *Hüküm arâzî Mekke*, *Qısmetü'l-ley' ve'l-ganâ'im*, *el-Veşâyâ*, *el-Ferâ'iz*, *Emşiletü kütübi'l-âdl*, *en-Nevâdirü'l-ıkhîyye* (on cüz), *en-Nevâdir ve'l-ḥikâyat* (yirmi cüzü aşkın), *İhtilâfî'r-rivâyât* ('alâ mezhebi'l-Küfiyyîn), *er-Red 'alâ 'İsâ b. Ebân* (İsâ b. Ebân'ın *Haṭa'u'l-kütüb* adlı eserine reddiyedir), *Naḳzu Kitâbi'l-Müdelîsin 'ale'l-Kerâbisî* (Kerâ-

bîsî'nin Hicazlı olmayan hadisçileri tenkit amacıyla yazdığı esere reddiye olup Alâeddin İbnü't-Türkmânî *el-Cevherü'n-naḳî* adlı eserinde bundan iktibaslar yapar), *er-Red 'alâ Ebî 'Ubeyd* (Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'n-Neseb*'ine reddiyedir), *Kitâbü'l-Ḥiṭâbât*, *el-Meḥâdır ve's-sicillât*, *el-Muḥâḍarât*, *Nevâdirü'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-Eşribe*, *en-Nihâl ve aḥkâmühâ ve şifâtühâ ve ecnâsühâ*, *el-Mişkât*, *el-Fevâ'id*, *Menâkıbü Ebî Hanîfe ve aşâbih* (Saymerî bu eserden birçok iktibas yapar) ve *et-Târiḫü'l-kebir* adlı eserler de nisbet edilmektedir. Temimî bu eserlerin bir kısmının aynı olma ihtimalinden söz etmektedir (*et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 52). Kâtib Çelebi *İhtilâfî'r-rivâyât 'alâ mezhebi'l-Küfiyyîn* adlı eserin *İhtilâfî'l-ulemâ'* ile aynı kitap olduğunu kaydeder (*Keşfü'z-zunûn*, I, 32). *Mu'înü'l-ümme 'alâ ma'rifeti'l-vifâk ve'l-ḥilâf beyne'l-e'imme* adıyla Tahâvî'ye nisbet edilerek yayımlanan eser ise (nşr. Hamdî eş-Şeyh, Mansûre 2007) Ahmed b. Muhammed el-Hüseynî es-Semerkandî'ye aittir.

Tahâvî hakkında pek çok çalışma yapılmıştır: Zâhid Kevserî, *el-Hâvî fi sîreti'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Taḥâvî* (Kahire 1368; Karaçi 1983; Beyrut 1425/2004); Abdülmeccid Mahmûd, *Ebû Ca'fer et-Taḥâvî ve eşeruhü fi'l-ḥadîş* (Kahire 1395/1975); *el-İmâm et-Taḥâvî muḥaddîsen* (Kahire 1429/2008); Harun Reşit Demirel, *Ebu Ca'fer et-Taḥâvî Hayatı-Eserleri ve Me'ânî'l-Âşâr ile Müşkilü'l-Âşârındaki Hadisçiliği* (1990, yüksek lisans tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Abdullah Nezîr Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Taḥâvî el-İmâmü'l-muḥaddîs el-fakîh* (Dimaşk 1411/1991); Sa'd Beşîr Es'ad Şeref, *el-İmâm Ebû Ca'fer et-Taḥâvî ve menhecühü fi'l-ıkhî'l-İslâmî* (Amman 1418/1998); Hâlid b. Muhammed Mahmûd eş-Şermân, *eş-Şinâ'atü'l-ḥadîşîyye fi kitâbi Şerḫi'l-âşâr* (Riyad 1424/2003).

BİBLİYOGRAFYA :

Tahâvî, *Şerhu Me'ânî'l-âşâr* (nşr. M. Zührî en-Neccâr – M. Seyyid Câdelhak), Beyrut 1415/1994, I, 94-96; II, 188, 214, 259, 262, 266; III, 131, 132; IV, 200, 202, 233, 236; a.mlf., *Şerhu Müşkilü'l-âşâr* (nşr. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut 1415/1994, I, 259; ayrıca bk. neşreden giriş, I, 41-54; a.mlf., *el-Muhtaşar* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Kahire 1370/1950, s. 15-16, 18, 63, ayrıca bk. neşreden giriş, s. 3; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuḍât* (Guest), s. 168-171, ayrıca bk. tür.yer.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 260; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe ve aşâbih*, Beyrut 1976, s. 25, 56, 158, 162-164, ayrıca bk. tür.yer.; Ebû Ya'lâ el-Halîfî, *el-İrşâd fi ma'rifeti 'ulemâ'i'l-*

ḥadîş (nşr. M. Saîd b. Ömer İdrîs), Riyad 1409/1989, I, 431-432; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1414/1994, I, 50; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acı), Kahire 1411/1991, I, 54-60, 219-220, 398-406; İbn Hazm, *el-İḥkâm* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Beyrut 1403/1983, IV, 83; VI, 16, 122, 143; VII, 137; VIII, 36; İbn Abdülber en-Nemerî, *Câmi'ü beyânü'l-ilm* (nşr. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri), Riyad 1414/1994, II, 897, 1146-1150; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, III, 85; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, s. 142; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 29; IV, 14; IX, 197; XXIII, 176; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-mu'lim* (nşr. Yahyâ İsmâil), Mansûre 1419/1998, IV, 233; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 198; IV, 67; V, 259; VIII, 217-218; İbn Asâkir, *Târiḫü Dimaşk* (Amrî), V, 367-370; VIII, 374; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 38; II, 213; V, 255; VII, 27; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1991, I, 228-229; II, 106, 133; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 22; Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 143, 170; II, 328; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1406/1986, VIII, 195-196; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ'*, XV, 27-32; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 808-810; İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü'n-naḳî* (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* içinde), Haydarâbâd 1344, I, 11, 128; Kureşî, *el-Cevâhîrü'l-muḍîyye*, I, 195, 271-277, 337; I, 570-572; a.mlf., *el-Hâvî fi beyânü'âşârü't-Taḥâvî* (nşr. Seyyid Yûsuf Ahmed), Beyrut 1419/1999; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, Beyrut 1402/1982, s. 445; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 116; II, 322, 356; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 130; Makrîzî, *el-Muḳaffa'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1411/1991, I, 720-724; İbn Hacer, *Lîsânü'l-Mizân*, I, 274-282; Kınalızâde Ali Efendi, *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (nşr. Süfyân b. Âiş b. Muhammed – Fîrâs b. Halîl Meş'al), Amman 1425/2003, s. 94-95, 171-173; Temimî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 49-52; *Keşfü'z-zunûn*, I, 32, 562, 674; II, 1046, 1143, 1384, 1627-1628, 1694, 1836; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 31-34; Abdülazîz ed-Dihlevî, *Bustânü'l-muḥaddîsin* (trc. Ali Osman Koçkuzu), Ankara 1986, s. 161; M. Zâhid el-Kevserî, *Maḳâlât*, Kahire 1372, s. 467-474; Fuâd Seyyid, *Fihrisü'l-maḥtûâtü'l-muşavvere*, Kahire 1954, I, 29-30; Sezgin, *GAS*, I, 439-442; Abdullah Nezîr Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Taḥâvî: el-İmâmü'l-muḥaddîs el-fakîh*, Dimaşk 1411/1991; Muḥarrem Önder, "Ebû Ca'fer et-Taḥâvî ve Şürût İlmî", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 11, Konya 2008, s. 365-397; N. Calder, "al-Taḥâvî", *El'* (İng.), X, 101-102.

rinde sistemleştirmeye çalıştığı, Tahâvî'nin ise sadece bir itikadî liste verdiği görülür. Tahâvî, Allah'ın sıfatları konusunda tartışmaya girmez. Bu sıfatların kadîm olduğunu vurgulayarak insan aklının naslarda yer almayan isim ve sıfatları zât-ı ilâhiyyeye nisbet edemeyeceğine işaret eder. Yarattıkları hareketle isim ve sıfatların mahiyetinin kavranması mümkün olmadığına göre tartışmaya girmeye ve sıfatları tasnif etmeye gerek yoktur. İlâhî sıfatlar hiçbir şekilde mahlûkatın sıfatlarına benzemez. Kâinatta meydana gelen ve gelecek olan her şey ilâhî ilim, irade ve takdire göre vuku bulur (*Beyânü 'akideti Ehli's-sünne*, s. 9-11). Tahâvî, âyet ve hadislerde geçen ve zâhirî mânaları bakımından teşbihi andıran sıfatların yorumlanmasına da girişmez. Ona göre bunları te'vile kalkışmak teslimiyete aykırıdır (*a.g.e.*, s. 14-15). Allah'ın arşı vardır, fakat O'nun arşa ve daha aşağıdakilerine ihtiyacı yoktur. Cenâb-ı Hak, niteliğini insan aklının bilemeyeceği şekilde müminler tarafından cennette görülecektir (*a.g.e.*, s. 13, 19). Halku'l-Kur'ân konusunda Ebû Hanîfe gibi düşünen Tahâvî (Beyhakî, I, 388; II, 321-322) bu meseleye yönelik tartışmalara karşı çıkar. Kur'an Allah kelâmıdır ve O'ndan söz halinde nâzil olmuştur. Allah'ın hakiki kelâmı olan Kur'an'ı insana ait kelâma benzetmek kişiyi küfre götürür. Zira Kur'an'da, "Bu Kur'an sadece bir insan sözüdür" diyenlerin cehenneme atılacağı (el-Müddessir 74/25-26) bildirilmiştir (Tahâvî, s. 12-13, 20).

Tahâvî kaderi ilâhî bir sır olarak kabul ettiğinden insanın fiilleriyle ilgili tartışmalara da yer vermez. Kader melekler ve peygamberler tarafından da bilinemez. İnsana ait ihtiyarî fiillere Allah'la ilişkileri açısından bakıldığında yaratılmış, kul açısından bakıldığında ise kazanılmış olduğu görülür. Aslında kâinatta meydana gelen her şey Allah'ın dilemesiyle gerçekleşir, ancak insana yüklendiği sorumluluğun üstesinden gelebilecek yetenekler de verilmiştir. Fiillerin meydana gelmesi için gerekli olan güç fiilden önce değil eylemin oluşması anında Allah tarafından yaratılır. Bununla birlikte fiilin vuku bulması için gerekli ortamın yanı sıra organların sağlam olması anlamındaki istitâat fiilden önce insan da mevcuttur, ilâhî hitap da bunlara bağlıdır (*a.g.e.*, s. 26-27). Tahâvî'ye göre Cenâb-ı Hak kıyamete kadar meydana gelecek her şeyi ezelde levh-i mahfûza yazmıştır. İnsanın başına gelmesi mukadder olmayan bir şey ona asla isabet etmez, isabet etmesi mukadder olan şey de mutlaka kendisine ulaşır (*a.g.e.*, s. 16, 18-19).

Nübüvvetin mahiyeti ve gerekliliği gibi hususlarda fikir beyan etmeyen Tahâvî bunu bir inanç ilkesi diye niteler. Hem insanlara hem cinlere gönderilmiş olan Hz. Muhammed peygamberlerin sonuncusudur. Allah'a inandığı halde son peygambere inanmayan kimse İslâm itikadının gereklerini yerine getirmiş sayılmaz (*a.g.e.*, s. 12). Tahâvî, Resûl-i Ekrem'in sadece mi'rac mucizesine yer verir. Resûlullah geceleyn uyanık halde iken bedeniyle semaya ve oradan Allah'ın dilediği yere kadar çıkarılmıştır (*a.g.e.*, s. 17). Velînin nebiden üstün olmayacağına belirten Tahâvî aksi görüşler beyan edenleri şiddetle eleştirir (*a.g.e.*, s. 30-31). Günahkârlar ve kâfirler için kabir azabı haktır. Ölen bir kimse kabrinde Münker ve Nekir'ce rabbi, peygamberi ve dini hakkında sorgulanacaktır. Hadislerde de bildirildiği gibi kabir kişi için ya bir cennet bahçesi veya cehennem çukurudur (*a.g.e.*, s. 25). Âhirete dair sırat, mizan, amel defteri, mükâfat ve ceza gibi hususlara iman etmek gereklidir. Cennet ve cehennem yaratılmıştır, her ikisi de ebedîdir. Deccâlin çıkışı ve Hz. İsa'nın nüzûlü kıyamet âlemlerindedir. Hayatta olanların ölmüş kimseler için verdiği sadakalar ve yaptığı dualar ölüye fayda sağlar (*a.g.e.*, s. 26, 31).

Tahâvî imanı "dil ile ikrar, kalp ile tasdik" şeklinde tanımlar. İmanın derecesi bakımından müminler arasında ayırım yapılamaz, sadece takvâ ve sâlih ameller açısından aralarında fark bulunabilir. Ehl-i kiblede olan kimse müslüman ve mümin olarak nitelenir, böylesi tekfir edilemez. Ancak Tahâvî, imanın bulunması halinde günahın kişiyi zarar vermeyeceği şeklindeki ırcâ görüşüne katılmaz (*a.g.e.*, s. 21-22). Şefa'at haktır, zira bazı hadisler buna delil teşkil eder. Ebû Hanîfe şefa'atçileri genelde peygamberlerle sınırladığı halde (*el-Fık'hü'l-ekber*, s. 11) Tahâvî bunlara müttaki müminleri de ilâve eder. İtikadî alanda kendine özgü bir anlayış geliştirmeyen Tahâvî yeni bir sistem inşa etmemiştir. Onun itikadla ilgili görüşleri, Ebû Hanîfe'nin yaklaşımını ortaya koyması ve yanlış anlaşılmasını engellemesi bakımından önem taşır. Tahâvî'nin *el-'Akidetu't-Taḥâviyye*'de naklettiği görüşleri İbn Ebû'l-İz, Necmeddin Baybars b. Yalınkılınç et-Türkî, Ömer b. İshak el-Gaznevî, Ekmeleddin el-Bâber-tî, Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî ve Abdullah el-Herevî el-Habeşî gibi âimler şerhederek delillendirmeye çalışmıştır. Ahmet Karadut'un *Kelâm Tarihinde Tahâ-*

vî ve Akide Risâlesi adlı yüksek lisans teziyle (Ankara 1990), Arif Aytekin'in *Tahâvî Akidesi ve Selef Akidesindeki Yeri* adlı doktora çalışması yayımlanmıştır (İstanbul 1996).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Edeb", 69; Tahâvî, *Beyânü 'akideti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, Beyrut 1995, tür.yer.; Ebû Hanîfe, *el-Fık'hü'l-ekber* (nşr. M. Zâhid el-Kevserî), Haydarâbâd 1321, s. 11; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sıfât* (İmâdüddin), I, 388; II, 321-322; E. E. Elder, "al-Taḥâwî's Bayân al-Sunna wa'l-Jamâ'a", *The Macdonald Presentation Volume*, Princeton 1933, s. 131-144; Eyyub Ali, "Tahaviyye" (trc. Ahmet Demirhan), *İslâm Düşüncesi Tarihi* (ed. M. M. Şerif), İstanbul 1990, I, 281, 282, 292; Arif Aytekin, *Ehli-Sünnet İnanç Esasları: Tahâvî ve Akaid Risalesi*, İstanbul, ts. (Seha Neşriyat), s. 29-31. SALİH SABRİ YAVUZ

TAHAYYÜL (التخييل)

Duyu nesnelere alınan formların iç idrak sürecinde yeniden işlenmesini sağlayan zihinsel etkinlik; İbn Sînâ psikolojisinde iç idrak güçlerinin üçüncüsü (bk. DUYU; HAYAL; İDRAK).

TAHCİR (التحجير)

Mevât araziyi ihya etmek amacıyla etrafını çevirmek anlamında bir fıkıh terimi.

Sözlükte "bir yere taş dikmek; alıkoymak, kısıtlamak, haram kılmak" anlamlarındaki **tahcîr** (ihticâr), İslâm hukukunda sahihsiz ve işlenmemiş ölü (mevât) araziyi işlemek ve imar etmek (ihya) için etrafını taş, diken vb. şeylerle çevirmeyi ya da ihya niteliği taşıyan işlemlere başlamaya ifade eder. Bazı fıkıh kitaplarında **tahvîr** de (duvar çekme) aynı mânada kullanılır. Ölü araziyi ihya etmenin bu arazi üzerinde mülkiyet hakkı kazandıracağı kanaatini taşıyan İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre tahcîr, söz konusu araziyi ihya etmeyi düşünen başkalarına karşı öncelik hakkı kazandıran bir işlemdir. Tahcîrin hak kazandıran bir işlem kabul edilmesinin gayesi ölü arazilerin verimli hale getirilmesini teşvik etmek ve devletin vergi almasını sağlamaktır. Hz. Ömer'in, "Muhtecirin üç yıldan sonra hakkı yoktur" sözünü esas alan Hanefîler'e göre bu hakkın kullanım süresi üç yıldır. *Mecelle*'de bu husus şöyle düzenlenmiştir: "Bir kimse arâzi-i me-